

Dossier
Bespiegelingen
op de
pandemie-
politiek

Politiek & grondrechten

1 | Bij 2G-beleid zou gelden dat locaties alleen toegankelijk zijn voor mensen die gevaccineerd of genezen zijn.

De coronamaatregelen van de afgelopen twee jaren hadden een flinke beperking van onze grondrechten tot gevolg. Denk aan de avondklok, de mondkapjes en het sluiten van bedrijven. Welke lessen kunnen we trekken uit de crisis met het oog op de aanpassing van het noodrecht en het ter hand nemen van constitutionele toetsing?

Door Ingrid Leijten

Democratie en grondrechten tijdens de pandemie

Op 10 februari van dit jaar stemde de Tweede Kamer in met de motie Van der Staaij-Omtzigt, die inhoudt dat de regering het wetsvoorstel voor het mogelijk maken van 2G¹ zou moeten intrekken. In dezelfde week laaide de discussie weer op over de constructie van de noodverordening die in 2020 werd gebruikt. De regering was zich er destijds van bewust dat daarmee geen grondrechten mochten worden beperkt. Van democratische controle was bovendien geen sprake. Toch duurde het tot december 2020 voordat de inwerkingtreding van de Tijdelijke Wet maatregelen COVID-19 een einde aan deze constructie maakte. Wie een snelle conclusie verbindt aan deze voorbeelden, zou kunnen beweren dat democratie een effectieve aanpak van de coronapandemie in de weg staat. Omgekeerd kan worden geconcludeerd dat democratische besluitvorming vergaande inperking van grondrechten een halt kan toeroepen.

Zoals wel vaker, geldt ook hier dat het allemaal wat ingewikkelder ligt dan op het eerste gezicht lijkt. Zijn grondrechten niet juist waarborgen tegen de wil van de politieke meerderheid? En wat is 'een effectieve aanpak' van de pandemie eigenlijk? Democratie en effectief overheidshandelen staan in een gecompliceerde verhouding tot elkaar, en grondrechten voorzien die verhouding bovendien van een bijzonder sausje. In deze bijdrage probeer ik een en ander een beetje te ontwarren. Hoe kunnen

we de rol en uitkomst van democratische besluitvorming in tijden van de pandemie beoordelen, startend vanuit grondrechten en de eisen die aan het beperken daarvan worden gesteld? En welke lessen kunnen we trekken uit de crisis, ook met het oog op de aanpassing van het noodrecht en het ‘ter hand nemen’ – zo staat in het coalitieakkoord – van constitutionele toetsing?

De proliferatie van grondrechten

Eerst dus die grondrechten. Met ‘grondrechten’ doel ik hier niet op een moreel of filosofisch concept, maar op de rechten die zijn vastgelegd in onze Grondwet en in mensenrechtenverdragen als het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM). Het EVRM is in de Nederlandse rechtsorde van cruciaal belang: waar toetsing van formele wetgeving aan de Grondwet is verboden (op grond van artikel 120), staat de Grondwet wel toe dat wordt getoetst aan eenieder verbindende verdragsbepalingen zoals die uit het EVRM (op grond van artikelen 93 en 94). Bij strijdigheid daarmee moet de Nederlandse wetgeving buiten toepassing worden gelaten.

Democratie en effectief overheidshandelen staan in een gecompliceerde verhouding tot elkaar, en grondrechten voorzien die verhouding bovendien van een bijzonder sausje

Foto: Herman Wouters

Deze grondrechten zijn tegenwoordig overal. Enerzijds komen er nog steeds bepalingen bij, anderzijds is het zo dat bestaande normen ruim worden geïnterpreteerd. We spreken ook wel van ‘proliferatie’ of ‘uitdijing’ van grondrechten. Zo is het EVRM, dat in beginsel klassieke vrijheidsrechten beschermt, tegenwoordig ook van toepassing in zaken over woninguitzettingen, sociale zekerheid en gezondheidszorg. Dit komt bijvoorbeeld door een ruime uitleg van het recht op bescherming van de

**De corona-
maatregelen
van de afgelopen
twee jaar brach-
ten doorgaans
een (flinke)
beperking van
grondrechten
met zich mee**

eigendom, waaronder ook uitkeringen worden geschaard; of van het recht op respect voor het privé- en familieleven en de woning, waaraan praktisch alle overheidsbeslissingen die de burger raken kunnen worden gelinkt. Daar komt nog bij dat deze rechten niet langer alleen 'onthouding' vragen van de overheid, maar ze omvatten ook positieve verplichtingen voor de Staat om bepaalde belangen actief te beschermen en maatregelen te nemen. Hoe ver dit kan gaan hebben we in Nederland geïllustreerd gezien in de Klimaatzaak die Urgenda aanspande tegen de Staat.

De proliferatie van grondrechten is niet per definitie een kwestie van een machtslustige rechter. Zij gaat namelijk gepaard met een aantal andere ontwikkelingen en een uitgebreide wetenschappelijke discussie. Die discussie maakt de tendens niet alleen inzichtelijk, maar laat ook zien waarom zij in beginsel onschuldig is. Zoals Wim Voermans beschrijft in *Het land moet bestuurd worden* (2021) is het overheidsapparaat de afgelopen decennia enorm gegroeid en 'kruipt [zij] steeds verder in de haarvaten van markt en samenleving'. In lijn met *La Contre-Démocratie* van de Franse historicus Pierre Rosanvallon, waarin de auteur laat zien dat democratie meer is dan de uitkomst van verkiezingen, is het in dat opzicht begrijpelijk dat er meer behoefte is aan tegenmacht. Ruim uitgelegde grondrechten vormen een vehikel om dat mogelijk te maken. Daarbij moet steeds worden bedacht dat 'uitdijning' van grondrechten samengaat met de wetenschap dat grondrechten niet absoluut zijn, en dat

proportionele beperkingen zijn toegestaan. Het hebben van een recht, met andere woorden, zegt dus nog niet zoveel over de bescherming die mag worden verwacht – behalve dan dat een beperking gerechtvaardigd moet zijn.

Cultuur van rechtvaardiging

Interessant in dit kader is de idee van een ‘cultuur van rechtvaardiging’ en ‘recht op rechtvaardiging’, afkomstig uit de discussie rondom het opstellen van de post-Apartheid Grondwet in Zuid-Afrika in de jaren negentig. Kort gezegd houdt dit idee in dat wordt gestreefd naar een cultuur waarin elk overheidshandelen dat raakt aan de belangen van mensen op inhoudelijke (materiële) gronden gerechtvaardigd moet zijn. Hiertegenover staat de (oude) ‘cultuur van autoriteit’, waarin een formele rechtvaardiging in de vorm van democratische legitimatie volstaat.

Een cultuur van rechtvaardiging gaat uit van de mogelijkheid van zogeheten *reasonable disagreement* – ik noem het maar even ‘redelijke onenigheid’. In een complexe context van besluitvorming, waarin veel rechten en belangen een rol spelen, zijn meerdere redelijke uitkomsten mogelijk. Dit betekent dat een rechter die toetst of een beperking van grondrechten gerechtvaardigd is, niet bepaalt wat het ‘juiste’ antwoord – of de best denkbare corona-aanpak – is. Centraal staat daarentegen de vraag of het genomen besluit binnen een scala aan redelijke mogelijkheden valt. Het argument ‘de meerderheid wilde dit nu eenmaal’ is dan nooit afdoende. In de woorden van de Duitse rechtswetenschapper Mattias Kumm: *‘[A] right to justification [...] should be regarded as basic an institutional commitment of liberal-democratic constitutionalism as electoral accountability based on an equal right to vote.’*²

Grondrechtenbeperkingen in Nederland

De coronamaatregelen van de afgelopen twee jaar brachten doorgaans een (flinke) beperking van grondrechten met zich. Bezoekverboden, een mondkapjesplicht en een avondklok, maar ook het sluiten van bedrijven en verbieden van evenementen en demonstraties – het maakt allemaal inbreuk op rechten op persoonlijke levenssfeer, bewegings- en demonstratievrijheid en bescherming van de eigendom. Interessant is dan dat we in het Nederlandse rechtssysteem bij de beoordeling van die beperkingen niet alleen de eis van een inhoudelijke rechtvaardiging uit de (nieuwe) cultuur van rechtvaardiging tegenkomen, maar óók aspecten van de (oude) cultuur van autoriteit.

De EVRM-rechten die doorsijpelen in het Nederlandse recht, verlangen dat beperkingen van grondrechten ‘noodzakelijk in een democratische samenleving’ zijn. Dit wordt vertaald in een toets van geschiktheid, noodzakelijkheid en proportionaliteit, waarbij geldt dat meerdere keuzes proportioneel kunnen zijn. Wetten in formele zin – dat wil zeggen, waarover de Eerste en Tweede Kamer hebben meebeslist – mogen niet worden getoetst aan de Grondwet, maar lagere en decentrale regelgeving wel. De eis die onze Grondwet stelt, is dan vooral: is de beperking geregeld *bij* of *krachtens* (dus in elk geval terug te voeren op) de wet?

Het hebben van een recht zegt dus nog niet zoveel over de bescherming die mag worden verwacht – behalve dan dat een beperking gerechtvaardigd moet zijn

² | ‘Een recht op rechtvaardiging moet worden beschouwd als een net zo’n fundamentele institutionele verplichting van het liberaal-democratische constitutionalisme als de electorale verantwoordingsplicht gebaseerd op gelijk stemrecht.’

Wat 'de beste' aanpak was, zullen we zelfs achteraf niet helemaal zeker weten

3 | 'Proportionaliteit belichaamt de opkomende mondiale juridische cultuur, die wij een cultuur van rechtvaardiging noemen.'

Met andere woorden: hebben onze vertegenwoordigende organen ermee ingestemd? Dit is een formele eis die gaat over 'wie' grondrechten mag beperken, terwijl inhoudelijke eisen in de Grondwet niet worden gesteld.

Gegeven de mogelijkheid van 'redelijke onenigheid' is de eis van parlementaire bemoeienis een belangrijke, zeker in een pandemie die onvoorspelbaar was en waarin lastige keuzes moesten worden gemaakt. Op verschillende momenten in de pandemie waren uiteenlopende (pakketten van) maatregelen denkbaar. Dit wordt ook duidelijk als de in Nederland gemaakte keuzes naast de (andere) uitkomsten in onze buurlanden wordt gelegd. Je kunt niet beweren dat het ene goed, en het andere (dus) fout was. Wat 'de beste' aanpak was, zullen we zelfs achteraf niet helemaal zeker weten. En wie kunnen dan beter de knoop doorhakken dan onze volksvertegenwoordigers?

Maar zoals het idee van een cultuur van rechtvaardiging ons laat zien, kan enkel deze formele onderbouwing niet volstaan. Ook inhoudelijk moet de uitkomst in de categorie 'redelijk' en daarmee gerechtvaardigd vallen. Vanuit dit perspectief zijn de eisen die onze Grondwet aan beperkingen van grondrechten stelt wat onder de maat. Of uit de tijd geraakt. Zoals de Israëliische rechtswetenschappers Moshe Cohen-Eliya en Iddo Porat opmerken, *'proportionality epitomizes the emerging global legal culture, which [...] we term a culture of justification'*.³

Lessen uit pandemie

Grondrechten beschermen niet alleen tegen de meerderheid. De meerderheid is juist ook bij uitstek geëigend om 'gestalte te geven' aan grondrechten, vooral waar deze botsen en er bovendien vele andere belangen in het geding zijn. Daarbij is het van belang dat de verschillende (grondrechtelijke) belangen zo goed mogelijk worden afgewogen om tot een redelijke uitkomst te komen. Maar gaat hierachter niet toch een te groot vertrouwen in de politiek schuil? Politiek is uitruil, leidt soms tot ondoorzichtige consensus, is vaak gericht op de korte termijn, en kan varen op – zoals we ook tijdens de pandemie hebben gezien – niet-democratisch gelegitimeerde expertise. Bovendien wil het democratisch mogelijk maken van maatregelen die grondrechten beperken nog niet zeggen dat de toepassing in een individueel geval of concrete situatie daarmee onproblematisch is. Het is dus goed om een rechter achter de hand te hebben die niet alleen formeel, maar ook inhoudelijk kan toetsen of een beperking niet toch te ver gaat.

Bovendien is er ruimte voor democratische verbetering en vernieuwing, al was het maar, zoals historica Annelien de Dijn in haar boek *Vrijheid* (2021) laat zien, omdat 'vrijheid' ook zit in het (indirect) meebeslissen over de regels waar je je aan moet houden. Denk aan vormen van democratische besluitvorming waarbij bijvoorbeeld klimaatbelangen de aandacht krijgen die zij verdienen. En denk aan sterkere controle, door de Kamer meer middelen te geven en dualisme ook in de praktijk waar te maken. Daarbij is constitutionele geletterdheid, zowel bij constitutionele actoren als bij het publiek in bredere zin, van groot belang. Misver-

standen over de verhouding tussen democratie en grondrechten dragen in tijden waarin overheidshandelen zo direct en langdurig ingrijpt in onze vrijheden op zijn zachtst gezegd niet bij aan het vertrouwen in de overheid.

Te meer nu we ook in de toekomst rekening moeten houden met crises die ad hoc en meer langdurige beperking van vrijheden vergen, is aanpassing van het noodrecht noodzakelijk. Daarbij moet in elk geval rekening worden gehouden met de reikwijdte en soms tegenstrijdige opdrachten van grondrechten. In lijn met het spontane advies van de Raad van State van 15 december 2021, is het van belang dat er voor grondrechtenbeperkende maatregelen een wettelijke basis is die in een acute crisis het bestuur meteen in staat stelt te handelen. Het hebben van zo'n 'gereedschapskist' is verstandig en kan tegelijkertijd noodzakelijk zijn om (andere) grondrechten te beschermen. Dat wil niet zeggen dat crisismaatregelen steeds voor het grijpen liggen; de 'tools' kunnen alleen worden ingezet als dat op dat moment proportioneel is.

Houvast & herstel

Tot slot, ook wanneer constitutionele toetsing van formele wetten na aanpassing van de Grondwet mogelijk wordt, is mijn uiteenzetting van belang. Gaat de rechter (vaker) toetsen aan de Grondwet, dan is de toevoeging van een inhoudelijke eis aan beperkingen van grondrechten geen overbodige luxe. Dat betekent niet dat de rechter een vrijbrief krijgt om steeds zelf een afweging te maken en zijn of haar oordeel in de plaats van dat van de wetgever te stellen. Democratische besluitvorming, zoals ik hierboven heb benadrukt, komt een centrale rol toe waar 'de beste' maatregel niet bestaat, en dus ook wanneer zij de plank (een beetje) mislaat. Maar ook een inhoudelijk controlerende rechter, die daarmee bovendien aanmoedigt tot het maken gedegen afweging, misstaat in een moderne constitutionele rechtsorde niet.

De lessen uit de pandemie reiken veel verder dan grondrechten, zoals ook blijkt uit het eerste rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid dat op 16 februari jongstleden verscheen. Omgekeerd vormen die rechten geen tovermiddel dat steeds voor een eenduidig antwoord zorgt. Maar stel je in plaats van losse vrijheidsrechten het overkoepelende idee van een recht op rechtvaardiging in een goed functionerende democratie centraal, dan zou dat ook in de toekomst houvast kunnen bieden én aan herstel van vertrouwen kunnen bijdragen. ●

Democratische besluitvorming komt een centrale rol toe waar 'de beste' maatregel niet bestaat, en dus ook wanneer zij de plank (een beetje) mislaat

Ingrid Leijten
is hoogleraar Nederlands en Europees constitutioneel recht aan Tilburg University

Column

Door Wieke Paulusma

Over grote stappen snel thuis, maar snel thuiskomen is een illusie

De harde lockdown van

een van de heftigste politieke besluiten uit de Nederlandse geschiedenis. De effecten waren verschrikkelijk. Het onderwijs ging fysiek dicht en er werd digitaal lesgegeven. Ondanks het improvisatievermogen en de energie van docenten ging de kwaliteit van het onderwijs omlaag. De ontwikkeling van kinderen stond stil of ging zelfs achteruit. Ondernemers gingen ondanks steunpakketten ten onder. Huise-lijk geweld nam enorm toe. Studenten raakten depressief zonder het contact dat hun leven zo waardevol maakt. Voor cultuurmakers gingen de gordijnen dicht. Zij konden het applaus, hun zuurstof en hun inkomen niet missen. De lockdown raakte ons allemaal, maar de meest kwetsbaren in de samenleving nog het meest. De mensen die wonen in kleine, soms tijdelijke huizen. De mensen die werken in onzekere flexbanen. De mensen die leven in armoede. De lockdown betekende voor hen nog minder ruimte, nog minder werk, nog meer armoede.

En dat kwam nog eens boven op de medische effecten van de pandemie. De vele mensen die zijn overleden aan het virus. Het hartverscheurende verdriet voor hun nabestaanden. De

tensive care, de overlevenden met long covid. De verpleegkundigen en dokters die op hun tandvlees zich bijna allemaal kapot hebben gewerkt. Ik werkte in het ziekenhuis tijdens de eerste golf. We wisten niet wat ons overkwam. Protocollen konden in de prullenbak. De medische, sociale en psychische ellende was niet te overzien. De reden dat D66 in december 2020 akkoord ging met een harde lockdown was dan ook de verspreiding en vooral ook de onvoorspelbaarheid van het virus. En wat dit deed met ons als samenleving.

Toch gloorde er ook licht in de donkere dagen van de harde lockdown. De kracht van wetenschap en internationale samenwerking bracht de razendsnelle ontwikkeling van een wondermiddel. Vele vaccins tegen het virus werden tegelijk ontwikkeld. En in de loop van 2021 konden vaccins worden verstrekt aan alle Nederlanders die daarvoor wilden kiezen. Als bescherming voor zichzelf, voor hun naasten en daarmee voor de samenleving als geheel.

Voor D66 heeft altijd vooropgestaan dat er een balans moet zijn tussen zo veel mogelijk vrij-

heden voor zoveel mogelijk mensen en de bescherming van zoveel mogelijk mensen tegen het virus. Waarbij ouderen en mensen met een kwetsbare gezondheid nog altijd meer risico lopen en ook kerngezonde twintigers nog altijd long covid kunnen oplopen na een corona-infectie. Die balans was soms moeilijk te vinden. Ook buiten de Haagse arena. De verschillen van inzicht over politieke keuzes leverden felle debatten en maatschappelijke onrust op. De harde lockdown, die tot in het voorjaar zou duren, werd weliswaar door velen geaccepteerd, maar evengoed door velen gehaat. Wat we zeker weten, is dat de vaccinatiecampagne ongelooflijk belangrijk is geweest om uit de pandemie te komen. Ruim 85 procent van de Nederlanders heeft zich laten vaccineren. Een belangrijke stap, maar helaas niet het definitieve einde van het coronavirus. Nieuwe varianten en nieuwe golven zorgden en zorgen voortdurend voor een nieuwe politieke realiteit. In deze context is het debat soms te vaak over de makkelijke uitweg gegaan; over grote stappen snel thuis. Maar snel thuiskomen is een illusie. Het coronavirus verandert immers voortdurend – ook als we blijven vaccineren.

Terugkijkend vind ik het allerergst dat we weer in lockdown hebben moeten gaan, ondanks alle maatregelen. Dat de horeca weer dicht moest, dat bedrijven die net overeind krabelden weer bij nul moesten beginnen. En natuurlijk het allerergste voor een D66'er: dat de scholen weer dicht moesten. De vrijheid en ontwikkeling van ons allemaal is hiermee ernstig beperkt. Dat willen we nooit meer. Dat is waarom middelen om de vrijheid te behouden politiek geoorloofd zijn. Mits die middelen duidelijk afgebakend en tijdelijk zijn. Het coronatoegangsbewijs, als bewijs van je vaccinatie – en daarmee vooraleerst van je eigen bescherming en daarnaast die van anderen – is effectief geweest in het stoppen van de verspreiding van het virus.¹ Zeker toen de nood in de zorg het hoogst was en de 'lockdownmoedheid' op haar dieptepunt. De realiteit is dat de zorg daardoor minder risico had om in te storten. Dat we de samenleving langer open hebben kunnen houden voor de mensen die zich laten vaccineren. Nieuwe varianten

van een virus kunnen een ouder vaccin minder effectief maken. Nieuwe vaccinatierondes met voor de nieuwe virusvariant ontwikkelde vaccins zijn daarbij wel degelijk een oplossing. En ook het coronatoegangsbewijs kan effectief blijven. Niet met een variant die zich zo snel verspreidt als omikron, maar wellicht wel voor toekomstige varianten.²

'Als een nieuwe variant van het virus vraagt om opnieuw, tijdelijk, een toegangsbewijs in te voeren om de sluiting van scholen te voorkomen en de zorg overeind te houden, dan is dat voor mij altijd een politieke optie'

Door omikron lijkt de pandemie misschien aan haar einde, maar als er een nieuwe variant ontstaat, hoeft dat niet zo te zijn. We moeten voorbereid zijn op nieuwe pandemieën en de politieke keuzes waar we op dan voor zullen staan. Als een nieuwe variant van het virus vraagt om opnieuw, tijdelijk, een toegangsbewijs in te voeren om de sluiting van scholen te voorkomen en de zorg overeind te houden, dan is dat voor mij altijd een politieke optie. ●

1+2 | Zie het interview van onderzoekers van de TU Delft en UMC Utrecht in *NRC Handelsblad*, 'De coronapas uitsluiten is: nooit meer zout strooien omdat het nu niet vriest', 14 februari 2022. En *NRC Handelsblad*, Onderzoekers: handhaaf de coronapas met oog op toekomst, 15 februari 2022.

Wieke Paulusma

is sinds april 2021 lid van de Tweede Kamer namens D66 en heeft corona in haar portefeuille.

Democratie & samenleven

Leven is meer dan overleven; het is actief zijn en samenleven. De coronamaatregelen gingen daar-
aan voorbij en richtten schade aan. Sportscholen
moesten dicht, snoepwinkels en slijterijen bleven
open. Een actieve levensstijl werd meteen kind
van de rekening. De gewenste tegenmacht bleef
uit. Dat kan anders.

Door Gerard Adelaar

Pandemiebeleid moet uitgaan van een actieve samenleving

Ideeën over democratie gaan er vanouds vanuit dat het wenselijk is dat mensen zichzelf besturen.¹ Daaronder ligt de overtuiging dat het goed is als mensen zeggenschap hebben over hun leven en dat zelf vormen en met elkaar samenleven. In de huidige maatschappij wordt dat actieve leven mede uitgeoefend in allerlei instituties en gelegenheden, zoals culturele instellingen, horecagelegenheden en verenigingen. Daarnaast is ook fysiek actief leven nastrevenswaardig en gezond. Fysiek actief leven hangt sterk samen met geestelijk welzijn: het draagt bij aan innerlijke kalmte, balans tussen geest en lichaam, zelfvertrouwen en fysieke en mentale gezondheid op lange termijn. Omgekeerd kan verlies van grip op de omstandigheden leiden tot problemen met fysieke gezondheid, bijvoorbeeld het immuunsysteem. En in ruimere zin kan deelnemen aan de samenleving bijdragen aan geestelijk welbevinden – denk aan schoolgaan.

In beleidssferen gonst het dan ook al jaren van het begrip 'positieve gezondheid' van voormalig huisarts en onderzoeker Machteld Huber. Volgens Huber is gezondheid niet de afwezigheid van ziekte, maar het vermogen van mensen om met de fysieke, emotionele en sociale levensuitdagingen om te gaan en zoveel mogelijk 'eigen regie' te voeren. Natuurlijk kunnen we ons altijd nog terugtrekken in onze 'innerlijke citadel': de inwendige vrijheid die er kan zijn in weerwil van welke omstandigheden dan ook. Maar jezelf opsluiten in een bunkertje is een laatste redmiddel, wanneer de omstandigheden daarbuiten niet meer te beïnvloeden zijn.²

1 | Annelien de Dijn (2021)
*Vrijheid: Een woelige
geschiedenis*. Amsterdam:
Alfabet, p. 27

2 | Isaiah Berlin (2010)
Twee opvattingen van vrijheid.
Amsterdam: Boom, p. 38

Bij het intreden van de coronacrisis gingen de beginselen van een actieve samenleving echter subiet overboord. De overheid ging weinig uit van burgers die actief hun leven vormgeven. In plaats daarvan werd management van de capaciteit in de ziekenhuizen en van het zorgpersoneel leidend. Dat doel heiligde de middelen, terwijl de schade die de middelen aanrichtten zelden in acht werd genomen. Nu is een crisis niet voor niets een crisis, maar het kan ook anders.

Gewenste tegenmacht

De eerste onzekerheid over de aard van het coronavirus noopte tot stevig en snel ingrijpen. Daarmee was echter de toon gezet voor het vervolg van de crisis. Een forse machtsconcentratie deed zich voor bij het landsbestuur, waarna het direct vanzelfsprekend werd dat zich daartegenover nauwelijks tegenmacht vormde. Zo overwogen politici serieus om de Tweede Kamerverkiezingen uit te stellen; de coronawet zette het parlement buitenspel; en na een besloten Catshuisoverleg werd stevast gelect welke maatregelen zouden worden aangekondigd in de eerstvolgende persconferentie. Pas na de persconferenties kwamen de OMT-adviezen beschikbaar en ook de Kamerdebatten volgden daarna. De Kamerleden stonden erbij en keken ernaar.

Het is begrijpelijk dat zich bij kabinetsleden mogelijk een tunnelvisie voordeed, maar juist daarom was tegenmacht gewenst. Het hoogtepunt van de tegenmacht bestond echter uit een pleidooi om de avondklok een halfuur later in te laten gaan dan aangekondigd. De democratische verlamming ging zelfs zover dat irrationele maatregelen werden doorgevoerd en geaccepteerd. De Kamer ging bijvoorbeeld, na wat tegensputteren, akkoord met een avondsluiting die logischerwijs deels contraproductief zou zijn – met meer contactmomenten, besmettingen en gezondheidsschade tot gevolg. Het besluit was gebaseerd op het overzichtelijke, maar eenzijdige OMT-advies om simpelweg van vijf uur 's avonds tot vijf uur 's ochtends de samenleving dicht te gooien. Voor onder meer sport was dit een weinig zinnige maatregel. Ten eerste zou deze zorgen voor meer contactmomenten, omdat meer mensen in minder tijd binnen zouden gaan sporten. Ten tweede zou deze veel schade aanrichten aan een actief gezond leven, omdat minder mensen buiten zouden gaan sporten, terwijl daar de kans op besmetting klein was. Velen werd überhaupt de mogelijkheid ontnomen om te sporten.

Dergelijke maatregelen hadden autocratische aspecten: er viel weinig voor te zeggen, maar burgers hadden ze eenvoudigweg te accepteren. Zeker in een periode van lockdowns, waarin individuen van elkaar geïsoleerd zijn, is de kans op despotische trekjes groot. Vrijheid kan dan

Foto: Herman Wouters

Zeker in een periode van lockdowns, waarin individuen van elkaar geïsoleerd zijn, is de kans op despotische trekjes groot

3 | Isaiah Berlin (2010)
Twee opvattingen van vrijheid.
 Amsterdam: Boom, p. 38

de betekenis krijgen die de manipulator wenst.³ De overheid wist immers wat goed voor ons was. Dit vroeg om tegenmacht, maar die was zwak. De volksvertegenwoordiging, die juist nu een fundamentele rol had, liet het gebeuren. Het tegengeluid dat wel van de flanken kwam was extreem en onrealistisch, en daardoor zonder daadwerkelijke tegenmacht.

In dit kader was het bovendien schadelijk dat landsbestuurders, die onder meer als kerntaak hebben om belangen te verenigen, impliciet of expliciet bijdroegen aan een schisma rond het thema vaccinatie, bijvoorbeeld door ongevacineerden aan te wijzen als schuldigen voor het sluiten van de samenleving. Deze min of meer toevallige scheiding voor of tegen vaccinatie doortrok tal van kringen zoals die van verenigingen, families en vriendengroepen.

Foto: Herman Wouters

Bange hondjes

De overheid heeft de sferen in de samenleving zoveel mogelijk te vertrouwen en vrij te laten en te bouwen op hun vitaliteit. Daar vindt het echte leven plaats. Met de verstatelijkte managementaanpak van de crisis verdween dat uit het oog. Tot nader order ging het weinig om volksgezondheid, welzijn en sport, terwijl intussen miljarden werden uitgetrokken om 'de economie' en het grote kapitaal vitaal te houden. Vertrouwen op mensen zelf leek niet het uitgangspunt. De eerste 'intelligente lockdown' was geen lang leven beschoren en had meer te maken met het gecontroleerd opbouwen van groepsimmunitet dan met vertrouwen stellen in de samenleving. Burgers werden opgehokt, als bange hondjes wachtend op wat de volgende persconferentie zou brengen.

De landelijke overheid bleef grijpen naar algehele controle op de acute en zichtbare gezondheidsschade en op de economische situatie. Voor een deel was dat gerechtvaardigd. Na de aanvankelijke angst van de eerste weken werd een van de belangrijkste problemen van de

crisis namelijk dat de gevolgen van het virus indirect waren. In het begin veroorzaakte onbekendheid met het virus nog veel directe angst: hoe erg kan het virus mij of mijn directe naasten treffen? Maar in de meeste gevallen bleken de gevolgen indirect: als ik mij in Zeeland niet aan de basismaatregelen hield, kon daardoor via via iemand in Groningen op de intensive care belanden. Dat maakte een landelijke set aan maatregelen nodig, maar de overheid schoot hierin door. Scholen, buurthuizen, culturele instellingen, horecagelegenheden, kleine winkels en sportclubs en -verenigingen werden zonder meer gesloten, in plaats van hen te laten meedenken en binnen gegeven kaders naar eigen inzicht ruimte te

laten voor ontmoetingen. Handhaving, normaal gesproken een sluitstuk van beleid, werd een kerntaak van gemeentelijke overheden. Oproepen om het OMT te verbreden en daarmee de effecten van maatregelen samenlevingsbreed te wegen, waren aan dovemansoren gericht. 'De economie' kwam snel weer tot bloei; de samenleving verloor.

Levensstijl werd veronachtzaamd

In het licht van dit alles werd een actieve levensstijl meteen kind van de rekening. Dat is onverstandig; al spoedig bleek corona, naast een ziekte van leeftijd, voor een groot deel een ziekte van levensstijl. Patiënten met welvaartsziekten hadden een grotere kans dan anderen om met een infectie op de intensive care te belanden. Daar hadden ze ook ongunstiger vooruitzichten op voorspoedig herstel en overleving. Met de coronacrisis werd ook extra duidelijk dat zich al jaren een gezondheids crisis aan het opbouwen is. De statistieken van overgewicht spreken boekdelen: een op de twee volwassen Nederlanders is al te zwaar. In 2040 zal dat naar verwachting ongeveer twee derde van de volwassenen zijn.

Dat vooruitzicht is niet verbeterd door de kabinetsmaatregelen tegen corona, integendeel. Snoepwinkels, slijterijen en fastfoodketens bleven veelal geopend, terwijl de sportverenigingen en -scholen hun deuren moesten sluiten, en stimuli om gezond te leven uitbleven. Hierbij bleken de leidlieden zich te weinig verdiept te hebben in de aard van bewegen en sporten. Voor veel mensen kost het namelijk grote moeite om ze in hun routine te krijgen. Gewoontevorming is cruciaal. De lockdownmaatregelen namen bewegen en sporten telkens weg uit die goede macht der gewoonte – bij velen voor onbepaalde tijd.

Al met al was er niet alleen te weinig aandacht voor de negatieve bijeffecten van op zich te verdedigen maatregelen, maar ook voor schade ervan die echt onnodig was. Vele keren is duidelijk gemaakt hoe hard de maatregelen aankwamen bij zowel jongeren als ouderen. Daar was weinig begrip voor. Het argument dat de inzet op levensstijl niet onmiddellijk iets doet aan de acute crisis, raakte bij het voortslepen van de crisis allengs meer achterhaald. Een inzet op gezond leven was niet alleen vruchtbaar geweest in de bestrijding van corona, maar ook bij het helpen omgaan met angst voor en stress van de ziekteverspreiding en crisismaatregelen.

Natuurlijk is de ziekenhuiscapaciteit belangrijk. Maar de schade van de eenzijdige focus hierop is te groot. Het doel moet zijn dat de samenleving zo actief mogelijk blijft functioneren. Democratie, samenleven en actieve levensstijl hebben we te koesteren. Dat dit werd veronachtzaamd, suggereert dat er hoe dan ook werk aan de winkel is om deze waarden structureel gestalte te geven. In lijn daarmee is het essentieel om uit te werken hoe onaantastbare kaders op deze terreinen vastgesteld en gebalanceerd kunnen worden met de inzet op een volgende acute gezondheids crisis. De Kamerbrief hierover van 8 februari 2022 geeft enige hoop.⁴ Laten we leren van de crisis en met vertrouwen bouwen aan een actieve samenleving. ●

Een inzet op gezond leven was niet alleen vruchtbaar geweest in de bestrijding van corona, maar ook bij het helpen omgaan met angst voor en stress van de ziekteverspreiding en crisismaatregelen

4 | Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2022) 'Kamerbrief over kortetermijnaanpak COVID-19 en doorkijk lange termijn', www.rijksoverheid.nl

Gerard Adelaar is projectmedewerker bij het wetenschappelijk instituut voor het CDA en adviseur in gezondheidszorg en gezondheidsbevordering.

Column

Door Martijn Leisink

De tweedeling door 2G

Trots was ik. Trots op mijn partij die opnieuw haar nek uitstak. Begin 2021 had Sigrid Kaag het lef om voor te stellen dat gevaccineerden meer vrijheid zouden krijgen. Andere partijen keken amper vooruit. In die tijd waren we in Nederland nog maar net begonnen met prikken. Het vaccin zou niet alleen beschermen tegen het oplopen van COVID-19 en een ernstig verloop van de ziekte, maar zou ook besmetting van anderen tegengaan. De panacee die ons uit de crisis zou helpen, zo dachten we.

Rond de zomer hadden alle volwassenen de kans gehad een prik te halen. Even daarna konden Rutte en De Jonge opgelucht vertellen dat de pandemie achter ons lag. De anderhalvemetermaatregel werd afgeschaft en ook 'zeg mondkapje waar ga je henen'. Dat had wel de prijs van een coronatoegangsbewijs. Vanaf september werd de QR-code uitgebreid tot theaters, musea, cafés en restaurants, en later zelfs tot sportclubs en zwembaden. Voor iedereen vanaf dertien jaar; soms vanaf achttien jaar.

Maar wat aanvankelijk een goed idee leek, werd steeds meer ingehaald door de feiten. Enerzijds deed het coronatoegangsbewijs niet wat eerder werd gehoopt, anderzijds veroorzaakte de invoering wel een tweedeling in de samenleving.

Foto: Herman Wouders

Er zijn ruwweg drie redenen op basis waarvan je zou kunnen besluiten tot invoering van het coronatoegangsbewijs. De eerste – officieel genoemd – is de bescherming van ongevaccineerden. Hoewel het zeker verstandig is als mensen zich laten vaccineren, is dat in beginsel hun eigen keuze. Als liberaal ben ik uiterst terughoudend in het beschermen van een individu tegen zijn eigen vrije wil. Je kunt als overheid alleen ingrijpen bij wilsonbekwaamheid of als belangen van anderen geschonden worden.

Op grond van dat laatste is het voorkomen van de verspreiding van het virus – de tweede reden voor het coronatoegangsbewijs en eveneens officieel genoemd – wel een argument dat hout snijdt. Als het bewijs de epidemie wezenlijk zou dempen, en die demping ook duidelijk toegeschreven zou kunnen worden aan het weren van ongevaccineerden, dan is dat op zichzelf een argument om het grondrecht van die specifieke groep in te perken.

Helaas. Hoewel het vaccin zeer goed beschermt tegen ernstige ziekte, spelen ook gevaccineerden een grote rol in de verspreiding van COVID-19. Sterker nog, sinds de invoering van het coronatoegangsbewijs zijn zo'n beetje alle besmettingen in de horeca en de sport aan hen

toe te schrijven. Immers, ongevaccineerden waren per definitie negatief getest. Bovendien vindt op QR-locaties maar een klein percentage van het totaal aantal besmettingen plaats. De TU Delft kwam in januari 2022 dan ook logischerwijs tot de conclusie dat het coronatoegangsbevijs amper effect heeft.

De derde – impliciete – reden voor het coronatoegangsbevijs was dat het mensen stimuleert om zich te laten vaccineren. De TU Delft liet al zien dat die premisse niet juist is. En zelfs als ze waar zou zijn, zullen vooral mensen met een uitgebreid sociaal leven zich laten vaccineren – te weten de jongeren, die heel weinig druk op de zorg veroorzaken. Je zou echter juist de acht procent van de ouderen, die zich sinds de zomer nog altijd niet heeft laten vaccineren, willen bewegen alsnog een prik te halen. Vaccinatie zou je gericht moeten stimuleren; niet moeten regelen via de u-bocht van sociale beperkingen. Hoewel ik geen voorstander ben van een vaccinatieplicht, zou dat wel gericht en effectief beleid zijn. Niet voor niets schreef rechtsfilosoof Roland Pierik in *de Volkskrant* dat een vaccinatieplicht om vele redenen beter zou zijn dan een 2G-beleid.

Ondertussen heeft het coronatoegangsbevijs geleid tot een tweedeling in de samenleving. Niet zozeer tussen gevaccineerden en ongevaccineerden, maar een opdeling van mensen in sociale contexten die daar niet om gevraagd hebben. Er ontstonden conflicten bij sportclubs, in gezinnen, tussen mensen die daarvoor al jaren plezierig met elkaar omgingen. Vrienden hadden een tot dan toe verborgen meningsverschil over vaccinaties, maar dat werd door de overheid vakkundig manifest gemaakt en woerde als een splijtzwam door de samenleving.

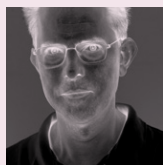
De handhaving, een klassieke overheidstaak, werd nu beledgd bij burgers en bedrijven. Politie en boa's controleerden niet de QR-code, maar keken of mensen elkaar wel controleerden. Burgers werden bij wet gedwongen elkaar in een sociale context de toegang te weigeren op grond van een groen vinkje. De sportvrijwilliger moest haar vriendin de toegang te onzeggen. Misschien vindt zij ook wel dat ze zich zou moeten

laten vaccineren, misschien wil zij zelfs het gesprek daarover wel aangaan, maar nu wordt zij gedwongen de vriendschap ondergeschikt te maken aan de virusbestrijding. Zo worden niet alleen ongevaccineerden getroffen in hun vrijheid, maar ook gevaccineerden.

‘Burgers werden bij wet gedwongen elkaar in een sociale context de toegang te weigeren op grond van een groen vinkje. De sportvrijwilliger moest haar vriendin de toegang onzeggen’

Het is begrijpelijk dat een overheid de druk op de zorg probeert tegen te gaan en daarbij afwegingen maakt die kunnen tornen aan andere grondrechten. Maar dan rust er wel een zware motiveringslast op haar schouders. De beperking van de bewegingsvrijheid en het opdringen van een handhavingstaak moet een proportionele bijdrage leveren aan het bereikbaar houden van de zorg. Het effect was marginaal, de maatregel dus buitenproportioneel.

D66 stak zijn nek uit door vooruit te kijken en te kiezen voor een instrument dat veelbelovend leek. Maar waar de druk op de zorg nauwelijks is voorkomen, zijn sociale verbanden wel onder druk gezet. Gelukkig ken ik D66 ook als partij die altijd bereid is op basis van nieuwe feiten en inzichten zijn standpunt te herzien. ●

Martijn Leisink
is docent wis- en natuurkunde aan het
Stedelijk Gymnasium Nijmegen.

Het sociaal-liberalisme staat voor keuzevrijheid. Deed D66 er vanuit dat oogpunt goed aan om de coronapas te omarmen? En verdient deze pas een plekje in de gereedschapskist van pandemiebestrijdingsmiddelen voor de lange termijn? Nee. 'Een plan dat mensen niet echt vrij laat, en sommigen wel laat vallen'.

Door Josette Daemen

**Keuzevrijheid
& corona**

Een partij die iedereen vrij laat maar niemand laat vallen, wil geen coronapas

‘Laat iedereen vrij, maar niemand vallen’

Taalpuristen zullen ervan zeggen dat het hier gaat om een niet-kloppende samentrekking van ‘vrijlaten’ en ‘laten vallen’, een constructie die op haar beurt wordt aangeduid met de nogal weezinwekkende term ‘zeugma’.¹ Ze mogen ervan zeggen wat ze willen, als politiek filosoof vind ik het een sterke slogan, die de kern van het sociaal-liberale gedachtegoed mooi tot uitdrukking brengt: vrijheid is het hoogste goed, maar die krijgt alleen gestalte in verbinding met anderen. Hoe het ook zij, onder deze leuze behaalde D66 in maart 2021 een mooie verkiezingswinst. Voor de partij een feestelijk moment, in een verder weinig feestelijke tijd, want we zaten nog altijd midden in een pandemie en het land zat nog steeds goeddeels op slot.

Rond die tijd maakten we ook kennis met een nieuw middel in de pandemiebestrijding: het coronatoegangsbewijs. In het voorjaar ging het nog om experimenten met testen voor toegang op plekken die anders voor publiek gesloten zouden blijven. In september besloot het kabinet om in alle horeca, theaters, en bioscopen een bewijs van een negatieve test, vaccinatie of genezing verplicht te stellen. Als tijdelijke maatregel, welteverstaan. D66 was voor.

In de maanden die volgden hoorden we vertegenwoordigers van de partij in het parlement niet pleiten voor afschaffing van de coronapas, wel voor aanscherpingen: een uitbreiding van de maatregel naar sportscholen en locaties voor cultuuroefening; een overstap van 3G naar 2G. Dat laatste kwam er uiteindelijk niet van en half februari kondigde het kabinet aan de coronapas ten langen leste op te bergen in de ijskast. Niet uit principe, maar omdat QR-codes domweg niet opgewassen waren tegen de opmars van de superbesmettelijke omikronvariant, die met zijn mildere ziekteverloop de noodzaak van de pas bovendien steeds verder onderuithaalde.

Moment voor bezinning

Nu het stof van de omikronstorm neerduwrelt, code zwart niet meer boven de bedden hangt en ambtenaren druk werken aan een langetermijnplan voor de virusbestrijding, is ook voor D66 het moment daar om zich te bezinnen op zijn pandemiepolitiek van de voorbije tijd, en die van de toekomst. Daarin mag een reflectie op het coronatoegangsbewijs niet ontbreken. Deed de partij er goed aan de coronapas te omarmen? En verdient de pas een plekje in de gereedschapskist van pandemiebestrijdingsmiddelen voor de lange termijn? Bezien vanuit de waarden waar D66 voor staat, luidt het antwoord op beide vragen, zo zou ik willen betogen: nee.

¹ | Zie hierover Genootschap OnzeTaal, <https://onzetaal.nl/taaladvies/zeugma>

Deed de partij er goed aan de coronapas te omarmen?

Waar de partij aan de ene kant nalaat om de keuzevrijheid over het eigen lichaam te verdedigen, betoont ze zich aan de andere kant te hardvochtig jegens degenen die anders kiezen dan de partij graag had gezien

Om te begrijpen waarom, helpt het om een blik te werpen op een van de centrale concepten in de ideologie van het sociaal-liberalisme: het idee van 'keuzevrijheid'. In dit concept zien we enerzijds een weerspiegeling van de klassiek-liberale opvatting dat mensen zelf het beste weten wat goed voor hen is, en ze dus met zo weinig mogelijk bemoeienis van buitenaf over hun eigen leven moeten kunnen beslissen. 'Laat iedereen vrij', is het devies dat we hier herkennen. Anderzijds moeten we daar vanuit het sociaal-liberale gedachtegoed aan toevoegen dat zowel de keuzes die mensen maken als het keuzepalet dat tot hun beschikking staat in belangrijke mate afhankelijk zijn van hun maatschappelijke omstandigheden, en het dus gerechtvaardigd kan zijn dat de overheid actie onderneemt om die omstandigheden te verbeteren of gelijk te trekken. 'Laat niemand vallen', horen we hierin terug.

Deze combinatie van opvattingen geeft weliswaar een rijke invulling aan het concept van keuzevrijheid, ze introduceert ook een lastige paradox. Want hoewel ze ons in beginsel aanspoort om keuzevrijheid op een voetstuk te plaatsen, vraagt ze ons tegelijkertijd om het idee van de vrije keuze te relativiseren. Bij de opstelling van D66 in de kwestie van de coronapas gaat het op allebei deze punten mis. Waar de partij aan de ene kant nalaat om de keuzevrijheid over het eigen lichaam te verdedigen, betoont ze zich aan de andere kant te hardvochtig jegens degenen die anders kiezen dan de partij graag had gezien. Laat ik beide punten nader toelichten.

Lichamelijke zelfbeschikking

'2G houdt nog steeds in dat vaccineren een vrije keuze is, alleen dat die keuze consequenties heeft', zegt Jan Paternotte op 6 december 2021 bij *Opr.* Het is een veelgehoorde opvatting: ook al verbinden we aan de ene keus een groen vinkje en aan de andere een rood kruisje, mensen blijven vrij om voor de ene of de andere optie te kiezen. Toch tasten coronatoegangsbewijzen de keuzevrijheid over het lichaam wel degelijk aan.

Keuzevrijheid is namelijk geen zwart-witkwestie, maar een kwestie van gradatie. Jouw keuzevrijheid wordt niet zozeer bepaald door de individuele opties die je tot je beschikking hebt – wel vaccineren aan de ene kant, niet vaccineren aan de andere kant – maar juist door de wereld aan mogelijkheden die er voor je worden geopend, of juist gesloten, wanneer je kiest voor een van beide opties. Als keuzevrijheid alleen zou gaan om de vraag of je de individuele optie behoudt om het vaccin te weigeren, dan zou je zelfs in het geval van een vaccinatieplicht kunnen beweren dat de keuze vrij blijft; dat de boete of gevangenisstraf die volgt op weigering slechts een gevalletje 'keuzes hebben consequenties' is. Verbindt de staat negatieve consequenties aan de keus om je niet te laten vaccineren, dan vormt dat onmiskenbaar een inperking van de keuzevrijheid over het eigen lichaam; een vorm van vaccinatieplicht; 2 een inbreuk op het recht op lichamelijke zelfbeschikking. 3

De positie van D66 lijkt te zijn dat zo'n inperking van de vrijheid om over het eigen lichaam te beslissen gerechtvaardigd is om te voorkomen dat andere vrijheden worden ingeperkt – zeg, de vrijheid van ons *allemaal*

2 | Zie Gezondheidsraad (2021) *Ethische en juridische afwegingen COVID-19-vaccinatie*. Den Haag.

3 | Zie Anja Krasser (2021) *Compulsory Vaccination in a Fundamental Rights Perspective: Lessons from the ECtHR*, *ICL Journal* 15(2), 207-233.

om naar de kroeg te gaan, of de vrijheid van kwetsbaren om zich onder de mensen te begeven. ⁴ Dit standpunt veronderstelt dat de coronapas een effectief middel is om de virusverspreiding af te remmen, de zorg te ontlasten, of een veilige situatie te creëren voor kwetsbaren. Daar is wel het een en ander op af te dingen. ⁵ Bovendien bestaan er een heleboel alternatieve middelen die de overheid zou kunnen inzetten om diezelfde doelen te bereiken – gratis zelftests voor iedereen; verhoging van de zorgsalarissen; investeren in betere ventilatie – die niet ten koste gaan van fundamentele vrijheden. Hoe dan ook zou je van een partij die zegt de keuzevrijheid over het eigen lichaam in medisch-ethische kwesties altijd voorop te zetten ⁶ op dit punt een meer principiële positie verwachten. ‘Laat iedereen vrij’ zou ook moeten gelden voor de keuze om wel of niet te vaccineren.

Eigen schuld, dikke bult

‘Wat doen we als het zo blijft dat ziekenhuizen vooral volstromen met mensen die er bewust voor kiezen om niet beschermd te zijn tegen corona?’, vraagt Jan Paternotte op 21 december 2021 tijdens een plenair debat in de Tweede Kamer. Zijn antwoord is duidelijk: net als in veel landen om ons heen zou het ook hier mogelijk moeten zijn om ongevaccineerden de toegang tot horeca en evenementen onverkort te weigeren. De rechtvaardiging voor die buitensluiting lijkt daarbij al besloten te liggen in de formulering van de vraag. Het gaat hier namelijk niet om mensen die er niks aan kunnen doen dat ze buiten de boot zullen vallen, maar om mensen die ‘er bewust voor kiezen’ om zich niet te laten vaccineren. Toch is ook op dat beeld het nodige aan te merken.

‘Laat iedereen vrij’ zou ook moeten gelden voor de keuze om wel of niet te vaccineren

4 | D66 (2021) *Minder virus: Ideeën van D66 voor leven met corona*. d66.nl

5 | Zie bijvoorbeeld Thomas Bollen, *Statistici kraken ook nieuwe onderbouwing coronapas*: ‘Dit is een bier-viltje-berekening’, *Follow the Money*, 10 december 2021; en TUDelft, UMC Utrecht, Populytics, Erasmus MC Rotterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam (2022) *Effectiviteit van verschillende toepassingen van het Coronatoegangs-bewijs*.

6 | D66, Mijlpaal: Verplichte bedenktijd abortus verdwijnt, 10 februari 2022, d66.nl

Mensen zijn geen volstrekt autonome en rationele wezens die zich van wieg tot graf zelfstandig een weg door het leven heen beslissen

7 | Margreet Fogteloo, Advies aan de (in)formateur (9): Barbara Oomen: 'We zijn nonchalant over onze rechtsstaat', *De Groene Amsterdammer*, 30 juni 2021.

Josette Daemen is promovendus in de politieke filosofie aan het Instituut Politieke Wetenschap van Universiteit Leiden.

Want hoewel het belangrijk is dat mensen vrij worden gelaten om hun leven naar eigen inzicht vorm te geven, valt tegelijkertijd niet te ontkennen dat de keuzes die ze daarbij maken voor een groot deel het product zijn van omstandigheden die buiten hun eigen controle liggen. Mensen zijn geen volstrekt autonome en rationele wezens die zich van wieg tot graf zelfstandig een weg door het leven heen beslissen. In belangrijke mate worden hun denken en doen bepaald door de eigenschappen waarmee ze geboren worden; de omgeving waarin ze opgroeien; en de sociale en politieke realiteit waarmee ze het te stellen hebben. Waar deze nuance in de sociaal-liberale theorie duidelijk naar voren komt, gaat de subtiliteit in het publieke debat over de coronapas al snel verloren. Daar worden de gevolgen van iemands keus om zich niet te laten vaccineren vaak zat gezien als een kwestie van 'eigen schuld, dikke bult'. Die keus vormt in veel gevallen echter niet zo zeer het resultaat van een egoïstische calculatie, maar eerder van, pak 'm beet, een religieuze overtuiging, een gebrek aan toegang tot goede informatie, of een verlies van vertrouwen in politiek en overheid – iets wat burgers zo vlak na de Toeslagen-affaire, de wanvertoning rondom 'functie elders', en alle rechtstatelijke missers inzake de corona-aanpak toch moeilijk kwalijk te nemen valt. 7

Daar komt nog bij dat het juist in een tijd waarin de overheid grote offers vraagt van burgers in naam van de publieke zaak cruciaal is dat mensen zich ook betrokken blijven voelen bij die zaak; dat de politiek het signaal geeft dat *iedereen* onderdeel vormt van de gemeenschap waar het allemaal om te doen is. Het buitensluiten van ongevaccineerden geeft precies de tegenovergestelde boodschap. 'Laat niemand vallen' betekent dus ook: de verleiding weerstaan om al te hardvochtig over anderen te oordelen.

Beter ten halve gekeerd

De pandemie confronteert de politiek met ongekend lastige opgaven. Het paradoxale karakter van het sociaal-liberale idee van keuzevrijheid maakt het er specifiek voor D66 niet gemakkelijker op om de juiste positie te bepalen ten aanzien van een maatregel als de coronapas. Toch moet ik concluderen dat de positie van de afgelopen tijd niet de juiste was. Al te snel werd de vrijheid om over het eigen lichaam te beslissen van haar sokkel gehaald; en al te gemakkelijk werd het idee van de vrije keuze aangevoerd om ingrijpende vormen van uitsluiting te rechtvaardigen.

Wat er verder ook voor de coronapas te zeggen is – een bevriende D66'er merkte op het wel leuk te vinden, deze gamification van het dagelijks leven, met bevredigend groen vinkje en 'pling!'-geluidje – bezien vanuit de sociaal-liberale principes is het geen goed plan. Een plan dat mensen niet echt vrij laat, en sommigen wel laat vallen. Over de pandemiepolitiek van D66 in de voorbije periode zal ik verder niet al te hardvochtig oordelen. Maar laat ik voor de toekomst wel mijn hoop uitspreken dat de partij de coronapas niet rond laat slingeren in de ijskast of de gereedschapskist, maar hem bij het oud vuil zet. Beter ten halve gekeerd dan ten hele gedwaald. ●